

**Югозападен университет „Неофит Рилски“
Благоевград
Стопански факултет
Катедра – Финанси и отчетност**

Цветомир Стоянов Цветков

**ПРИЧИНИ, ПОСЛЕДИЦИ И ПОУКИ ОТ ГОЛЯМАТА
ДЕПРЕСИЯ 2007-2008**

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертационен труд за присъждане на образователно
научна степен „доктор“ по научна специалност Финанси,
парично обръщение, кредит и застраховка“,
професионално направление 3.8. Икономика

Научен ръководител
Проф. д-р Ганчо Тодоров Ганчев

Благоевград
2016

Дисертационният труд се състои от увод, изложение в четири глави, заключение и списък с използваната литература (316 използвани литературни източника, от които 118 на български език, 1 на руски език и 192 на английски език). Общият обем на разработката е 284 страници. В основния текст са включени 15 фигури и 12 графики. В приложението са поместени първичните резултати от емпиричните изследвания, които обхващат 12 приложения.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Финанси и отчетност“ при ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследваната тема

Капитализмът в своето историческо развитие преминава през различни фази. Историческата динамика на формите на капиталистическата еволюция в нейните метаморфози е следствие от перманентния стремеж към по-големи печалби и увеличаване на капитала. Стремежа към нарастващи печалби води не само до промяна на капиталистическата форма, но и запазва иманентната катастрофална нестабилност на пазара, която се изразява в конюнктурното развитие от криза в криза. Такава е диалектичната същност на връзката между динамиката на печалбата и риска. Тази връзка се допълва с неефективното действие на пазарния механизъм, който провокира финансово-икономически кризи. Финансово-икономическите кризи са проблематика, която винаги е будила интереса на икономистите в различните исторически епохи.

През 80-те години на 20-ти век капиталистическата система започна да се връща към формата на *laissez-faire* капитализма. Така беше поставено началото на глобалната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година. Така бяха „освободени“ вътрешните противоречия, които се засилваха и генерираха диалектическия сблъсък между стремежа на капитала да нараства и неговият фундамент-капиталистическата система.

Исторически идеята за безкризисното развитие на икономическата конюнктура в условията на свободен пазар, е опровергана от кризата на лалетата в Холандия, от

кризата в Мексико, кризата в Аржентина, азиатската криза, голямата депресия 1929-33г. и световната финансово-икономическа криза през 2007 – 2008 година. Продължавайки в същия ракурс на разсъждение се стига до извода, че икономическите кризи, рецесии и депресии, не само не са преодолені в съвременността, напротив те придобиват все по-голямо значение, защото революционната основа на еволюция на капиталистическата пазарна икономика засилва своите противоречия пропорционално на своето развитие. Това означава, че колкото по-скоро се развива капиталистическата система толкова по-бързо и силно нарастват и противоречията.

Напълно дерегулираният капитализъм във всяка своя форма създава един несправедлив и нестабилен икономически и обществен-социален свят, който се характеризира с дълбоки социални противоречия, като проява и следствие на съществуващия икономически фундамент, който в ХХІ век приема формата на финансов капитализъм.

Икономическите и социалните противоречия, проявяващи се като неравенство, са следствие от капиталистическата система във всяко нейно историческо проявление. Тези противоречия се обострят най-силно и придобиват най-голяма дълбочина в условията на протичащи кризи. Именно поради този факт проявата на кризите в историческото развитие на капиталистическото движение през историческите епохи е занимавало

икономистите и се разглежда като една от големите проблематики на икономическата теория и наука.

Икономическата теория за кризите преминава през теория за кризите, теория на цикличността на икономическата конюнктура, както и теория за икономическия растеж. Тази трансформация на учението за икономическите кризи изразява исторически значимостта и актуалността на икономическата проблематика, свързана с причините за кризите, техните проявления и следствия. Следователно актуалността и значението на разглежданата от нас дисертационна тема, а именно- **„Причините, последиците и поуците от голямата депресия 2007–2008 година”**, е подчертано актуална във всяка една историческа епоха и най-важното е, че ще продължи да бъде все толкова актуална и за бъдещите поколения икономисти, защото кризите ще продължат да съществуват докато съществува обществено-икономическият строй капитализъм. Актуалността на темата е от особено значение, защото тя има за цел да разкрие световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година в нейните три аспекта – причините за кризата, последиците от кризата и поуците от кризата, с което да доведе до възможно по-задълбоченото разглеждане на глобалната криза.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на дисертационния труд се явяват финансово-икономическите кризи при капитализма. Изясняването на финансово-икономическите кризи се

осъществява, чрез историческия подход, който се реализира посредством разглеждането на различните исторически формира ли се икономически школи и техните представители. Също така неизбежно в изясняването на обекта на дисертационния труд присъства и абстрактно-логическият метод, който присъства в изграждането на икономическите теории за кризите.

Предмет на дисертационния труд се явява световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година. За изясняването на предмета ние разглеждаме глобалната криза в трите и аспекта. А именно – причините за възникването на кризата, нейните последици и поуките, които могат да се извлекат от кризата. Изясняването на предмета на изследването изисква да се изпълнят няколко цели.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Първата цел е изясняването на причините за избухването на глобалната криза от 2007 – 2008 година. Постигането на тази цел се осъществява посредством емпиричен анализ на панелни данни, които обхващат държавите: **Малта, САЩ, Франция, Германия, Норвегия, Португалия, Бразилия, Китай, Корея, Италия, Япония, Обединеното Кралство, Испания, Австралия, Руската Федерация, Полша, Турция, Швеция, Израел, Индия, Австрия, България, Чехия, Дания, Унгария, Финландия, Гърция, Румъния, Хонг Конг, Ирландия.** Също така са съставени няколко панела, които обхващат европейските и азиатските държави, както

и изследване, което обхваща само САЩ.

Поставената цел изисква изпълнението на следните **задачи:**

- Интерпретативно описание на теорията, която обхваща причините за възникването на световната финансово–икономическа криза от 2007 – 2008 година.

- Интерпретативно описание на емпиричните изследвания, които обхващат връзката между финансовото развитие и икономическият растеж.

- Емпирично изследване относно причините на световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година. Иконометричното изследване е разделено на два периода. Първият период, който обхващаме е от 1990 – 2006 година. Вторият период обхваща 2007 – 2013 година. По своята същност времевият период се явява специфично ограничение на изследването като съвкупно обхваща периода 1990 – 2013 година. Също така се използва времеви период от 1965 до 2013 година.

- Подходът при разглеждането на причините за кризата се свежда до постмодернистичен, който се синтезира с историческия подход и системния емпиричен подход, дедукция и индукция, както и абстрактно логически метод.

- Методологията на изследването е основна задача на всяка научна разработка. Изпълненото от нас изследване се базира на векторен авторегресионен анализ. Други иконометрични процедури, които изпълняваме са тестове за стационарност.

➤ Променливите, които използваме са: БВП, борсов индекс, вътрешен кредит към частния сектор, промишлено производство, потребление / разходи/ на домакинствата.

Работни хипотези относно причините за кризата от 2007 – 2008 година.

Хипотезите, от които изхождаме при изясняването на причините за глобалната криза са две. **Първата хипотеза** гласи, че пазарът автоматично може да възстановява нарушеното равновесие, а държавната намеса би забавила това възстановяване на равновесието. **Втората работна хипотеза** се свежда до това, че пазарът има вътрешно присъщо противоречие, което се изразява в нарушаване на равенството между инвестициите и спестяванията.

Изследователска теза на автора относно причините за възникването на глобалната криза от 2007 – 2008 година.

Изследователската теза относно причините за кризата от 2007 – 2008 година се свеждат до разбирането, че основна причина за кризата е философията на финансовата пазарна икономика от типа *laissez-faire*. Това означава, че пазарът се характеризира с непреодолими вътрешно присъщи противоречия, които се проявяват като не съответствие между инвестиции и спестявания и водят до свиване на съвкупното търсене и спад на пределната ефективност на капитала. Всичко това се проявява като структурна диспропорция, която се трансформира в процес на финансилизация.

Втората цел на дисертационния труд се свежда до изясняването на последиците от световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година.

Разглеждат се най-важните две последици от световната финансово-икономическа криза: Неравенството и дълговата криза.

Задачите, които водят до разкриването и постигането на втора цел са:

➤ Теоретическа интерпретация на икономическите възгледи относно неравенството.

➤ Дескриптивен анализ на неравенството, посредством джини коефициента, заетостта и безработицата в произволно избрани държави. А именно държавите са: **България, Германия, Белгия, Ирландия, Гърция, Испания, Франция, Италия, Полша, Обединеното Кралство и САЩ.**

➤ Дескриптивен анализ на дълговата криза, посредством променливите: държавен дълг, частен дълг и бюджетен дефицит. Държавите, които се разглеждат са: **Ирландия, Италия, Гърция и Испания.**

Трета цел на дисертационния труд е да разкрие поуките от глобалната криза от 2008-2009. Основната поука, която се извежда е, че държавната намеса е неизбежно необходима за пазара и икономическият растеж особено в условията на криза.

Задачите, които се поставят, за да се постигне тази трета цел са :

➤ Теоретичен и емпиричен интерпретативен

преглед на постановките на различни автори относно взаимодействието на държавните разходи с БВП.

➤ Емпиричен анализ на взаимодействието на държавните разходи с БВП за периодите 1991 – 2006 година и 2007 – 2013 година. Използваната иконометрична методология е векторен авторегресионен модел.

➤ Променливите, на основата на които се осъществява империчният анализ са: БВП, държавни разходи, потребление /разходи на домакинствата/, бюджетен дефицит.

➤ Държавите, които се разглеждат са: **Австралия, Австрия, Бразилия, Китай, Чехия, Дания, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Хонг Конг, Индия, Ирландия, Израел, Италия, Япония, Корея, Малта, Норвегия, Полша, Португалия, Румъния, Русия, Испания, Швеция, Великобритания, САЩ, България, Унгария, Турция**, които освен като съвкупност се разглеждат и отделно по географски признак, т.е. като европейски и азиатски държави.

Работни хипотези относно поуците от кризата.

Първата работна хипотеза се свежда до схващането, че държавните разходи не водят до положително въздействие върху БВП или въздействието им е неутрално в условията на криза. **Втората работна хипотеза** постулира, че държавните разходи въздействат благоприятно върху БВП в условията на криза, като водят до неговото нарастване.

Изследователска теза относно поуците от

кризата.

Изследователската теза се заключава в схващането, че държавните разходи водят до положителен икономически ефект, като овладяват и предотвратяват кризите. От тук стигаме до широко балансираният симетрично реагиращ бюджет, който действа и антициклично и антипрегриващо по отношение на цикличността на икономиката.

Структурата на дисертационния труд е конструирана логически с оглед създаване на преход от причината към следствието в самото изложение на разглежданите от нас проблематики. Използвайки като изходна точка причините за глобалната криза от 2007 – 2008 година, които по своята същност се оказват факторните провокатори за последвалите последствия и съответно се оказват фундамент на поуките от кризата.

Теоретико-философска методология

Използвани са различни икономически теории, за разбирането на кризата. Обаче основното обяснение на кризата се описва с кейнсианската икономическа теория.

Философската обосновка се извежда от историческия подход и от постмодерния подход, които се допълват. Също така при обяснението и аргументацията на азиатските държави се изхожда от специфичните им философски школи.

4. Изследователски тези

Дисертационният труд има две изследователски тези, които помежду си имат допълващи се логики.

Първата теза е свързана с причините за кризата от 2007 – 2008 година. А именно, че основната причина за глобалната криза се явява философията на свободния капитализъм. А **втората теза е**, че държавната намеса, чрез държавните разходи, може да овладее кризисните процеси. От така поставените тези ясно си проличава, че доказателството на едната теза води до доказването на другата теза. Именно тази логика ни кара да постулираме, че тези тези могат да се разглеждат както самостоятелно, така и допълващо се една с друга.

5. Методология на иконометричните изследвания

Методологичният принцип на анализ, който се следва е: теоретичен анализ, иконометричен анализ, теоретичен анализ и философска обосновка.

Теоретичният анализ на различните класически и съвременни теории относно финансово икономическите кризите и световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година има за цел да представи историческото развитие на теорията на икономическите кризи и в частност теоретичните възгледи на съвременните автори относно глобалната криза от 2007 – 2008 година.

Теоретичен анализ е направен и на основните икономически школи, които разглеждат държавният бюджет и въздействието на държавните разходи върху БВП. Изхождайки от теоретичния базис се подбраха променливите, които участват в направените емпирични изследвания относно причините провокирали голямата

депресия от 2007 – 2008 и въздействието на държавните разходи върху БВП.

Иконометричните изследвания относно причините провокирали глобалната криза от 2007 – 2008 година и въздействието на държавните разходи върху БВП се осъществява, чрез векторен авторегресионен анализ. Иконометричният анализ се осъществява, чрез следните подходи:

Системен подход, който обхваща статистическите значими връзки за предмета на изследванията . Връзките и взаимодействията на изследването са както екзогенни, така и ендогенни за предмета на изследванията.

Матиматико-иконометрично моделиране на променливи, които изразяват и обхващат динамиката на развитие на предмета на изследванията.

Иконометричните резултати от изследванията се разглеждат през примата на съществуващите икономически теории за кризите, както и се обосновават философски.

6. Ограничителни условия на изследванията относно причините провокирали кризата от 2007 – 2008 и въздействието на държавните разходи върху БВП.

Ограниченията на настоящите изследвания се определят от следните фактори:

Времеви обхват. Иконометричното изследване относно причините провокирали голямата депресия от 2007 – 2008 година обхващат следните времеви периоди: от 1990 до 2006, както и от 2007 до 2013 година, както и от

1965 до 2013 година.

Иконометричното изследване, което обхваща въздействието на държавните разходи върху БВП се характеризира със следните времеви ограничения: от 1991 до 2006 година и от 2007 до 2013.

Ограниченията на емпиричните изследвания са следствие и от използваната иконометрична методология на векторен авторегресионен анализ. Поради тази причини получените резултати и изведените обобщения на база иконометричните резултати не претендират за неоспорима и единствено възможна.

Методологически ограничения се проявяват и от използването на определен брой променливи, които са подбрани с цел доказване на поставените изследователски тези.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на дисертационния труд е съставена с оглед поставените цели и задачи от където следва следната логическа последователност.

Увод

I. ПЪРВА ГЛАВА: Класически и съвременни теории за финансово-икономическите кризи и цикличността при капитализма. Опит за систематизация на еволюцията в теоретично-исторически аспект в схващанията на различните икономически школи относно финансово-икономическите кризи и цикличността при капитализма/.

1. Френският икономически класицизъм през теоретическото учение за икономическите кризи на Пиер Буагилбер;

2. Икономическата теория на физиократите през призмата на възпроизводството на капитала в „Икономическите таблици” на Франсоа Кене;

3. Класическият либерализъм и кризите;

3.1. Английска икономическа школа;

3.1.1. Възпроизводството на капитала и възможността за възникване на икономическа криза във възгледите на Адам Смит;

3.2. Съществуват ли икономически кризи, според възгледите на Дейвид Рикардо;

4. Оптимизмът и песимизмът в класическия либерализъм;

4.1. „Законът на Сей” и неговият създател Жан Батист Сей;

4.2. Джеймс Мил поддръжникът на „закона на Сей”;

5. Пострикардианско икономическо течение и Джон Стюарт Мил относно икономическите кризи;

6. Томас Робърт Малтус или един критичен поглед относно „законът на Сей” и капитализмът *laissez – faire*;

7. Жан Шарл Леонар Сисмонд де Сисмонди или идеята за икономическите криза като иманентно явление при капитализма;

8. Робърт Оуен поддръжникът на тезата, че търсенето е основен източник на кризи;

9. Карл Родбертус и кризите на

свърхпроизводството;

10. Стара историческа школа и новата историческа школа - икономическите кризи през възгледите на Вилхем Рошер, Карл Книс и Вернер Зомбарт;

11. Марксистка икономическа теория и законът за кризите;

12. Карал Кауцки и възгледите му за кризите;

13. Кризите в схващанията на Михаил Иванович Туган – Барановски;

14. Владимир Илич Ленин и критиката му към Сисмонди, Родбертус, и Туган – Барановски относно причините за кризите при капитализма;

15. Дългите вълни на Кондратиев;

16. Клеман Жюглар и теорията за кризата като фаза от бизнес цикъла;

17. Неокласическа икономическа школа и подшколи и кризите;

17.1. Лозанска школа и икономическите кризи;

17.1.1. Мари Есприй Леон Валрас и общото равновесие в икономиката;

17.2. Вилфредо Парето и бихевиористична теория за причините за кризите;

17.3. Шведската школа и икономическите кризи;

17.3.1. Юхан Густав Кнут Виксел и кредитно – паричната теория за кризите;

17.3.2. Гунар Мюрдал и динамичното равновесие;

17.4. Кеймбриджка школа;

17.4.1. Алфред Маршал и дългосрочното динамично

равновесие;

17.4.2. Артур Сесил Пигу или един поведенчески поглед върху икономическите цикли;

18. Сър Ралф Джордж Хоутри и кредитно – паричният фактор като основна причина за бизнес цикълът;

19. Ървинг Фишер един специфичен поглед върху икономическата цикличност;

20. Австрийската икономическа школа и бизнес цикълът. Преходът от неокласическа към неолиберална икономическа школа. Лондонска школа;

21. Йозеф Шумпетер и икономическият цикъл;

22. Стенли Джевонс – слънчевите петна като генератор на цикличността;

23. Артур Шпитхов и тезата, че съотношението между инвестициите и спестяванията като причина за бизнес цикъла;

24. Густав Касел и търговският цикъл;

25. Алберт Афталион или българската следа в теорията за икономическия цикъл

26. Уесли Клер Митчел и ритъма на стопанската дейност;

27. Джон Мейнард Кейнс и макроикономическата агрегирана концепция за кризите и икономическият цикъл;

28. Алвин Хансен и бизнес цикъла;

29. Рой Харод и икономическата динамика на икономическия растеж;

30. Евсей Домар – динамиката на икономическия

растеж или една американска гледна точка;

31. Джон Ричард Хикс и реалният бизнес цикъл;

32. Моделът на икономически растеж и цикъл на Пол Самуелсън;

33. Моделът за икономически растеж на Николас Калдор;

34. Джоан Робинсън и посткейнсиански модел за икономически растеж;

35. Михал Калецки и възгледите му относно бизнес цикъла;

36. Джеймс Тобин и икономическият растеж;

37. Хаймън Мински и „моментът Мински”;

38. Чарлз Киндълбъргър и финансовите кризи;

39. Робърт Солоу – неокласическа постановка за икономически растеж;

40. Монетаризма и Милтън Фридман за кризите;

41. Робърт Лукас и бизнес цикъла;

42. Модели на динамично стохастично общо равновесие или теорията на реалните бизнес цикли и новите кейнсиански модели за динамично стохастично равновесие;

43. Нова институционална икономика и икономическият растеж.

44. Теоретичните представи на Фредерик Мишкин за финансовите кризи;

45. Джордж Сорос и поведенчески модел на финансовите кризи;

46. Свободният пазарен механизъм, устойчивият

икономически растеж и цикличността и кризите при капитализма.

II. Втора глава: Причините индуцирали световната финансово-икономическа криза от 2007- 2008 година.

2. Теоретични възгледи относно причините на световната финансово-икономическа криза;

2.1. Изводи;

2.2. Емпирични изследвания относно връзката на финансовото развитие и икономическият растеж;

2.2.1. Изводи от приведените емпирични изследвания;

2.3. Емпирично изследване относно причините на световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година;

2.3.1. Методология на иконометричния подход;

2.3.2. Специфика и ограничения на изследването;

2.3.3. Конкретика и теза и хипотези на изследването

2.3.4. Емпиричен анализ за периода 1990 – 2006 на панелни данни относно факторите причинили световната финансово – икономическа криза от 2007 – 2008 година;

2.3.4.1. Емпиричен анализ за периода 2007 – 2013 на панелни данни относно факторите причинили световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година;

2.3.5. Емпиричен анализ на държави от Европа за периода 1990 – 2006 година;

2.3.5.1. Емпиричен анализ на държави от Европа за периода 2007 - 2013 година;

2.3.6. Емпиричен анализ на азиатските държави за периода 1990 – 2013 година;

2.3.7. Емпиричен анализ на САЩ за периода 1965 – 2013 година;

2.4. Обобщение на емпиричното изследване относно причините на световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година;

2.5. Препоръки;

2.6. Икономическата теория през призмата на световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година и емпиричните резултати от изследването за причините станали провокатор на кризата;

2.6.1. Микроикономическият подход и световната финансово икономическа криза;

III. Трета глава: Последици от глобалната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година;

3. Последици от глобалната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година;

3.1. Дълговата криза;

IV. Глава четвърта: Поуките от Голямата рецесия от 2007 -2008 година;

4. Теории за държавния бюджет;

4.1. Изследвания за въздействието на държавните разходи върху БВП;

4.2. Методология на изследването;

4.2. 1. Особености и ограничения на изследването;

4.3. Анализ на въздействието и взаимодействието на държавните разходи, личното потребление, бюджетният

дефицит върху БВП за периода 1991 – 2006 година на всички държави;

4.3.1. Анализ на въздействието и взаимодействието на държавните разходи, личното потребление, бюджетният дефицит върху БВП за периода 2007 – 2013 година на всички държави;

4.4. Анализ на въздействието и взаимодействието на държавните разходи, личното потребление, бюджетният дефицит върху БВП за периода 1991 – 2006 година за европейските държави;

4.4.1. Анализ на въздействието и взаимодействието на държавните разходи, личното потребление, бюджетният дефицит върху БВП за периода 2007 – 2013 година за европейските държави;

4.5. Анализ на въздействието и взаимодействието на държавните разходи, личното потребление, бюджетният дефицит върху БВП за периода 1991 – 2006 година за произволно избрани азиатски държави;

4.5.1. Анализ на въздействието и взаимодействието на държавните разходи, личното потребление, бюджетният дефицит върху БВП за периода 2007-2013 година за произволно избрани азиатски държави;

4.6. Заключение изводи обхващащи цялата IV глава;

Заключение

Използвана литература

Интернет адреси

Приложения

III. СИНТЕЗИРАНО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В тази част на дисертационния труд се акцентира върху обекта, предмета, целите и задачите на настоящия труд. Специално внимание се отделя върху актуалността на разглежданата проблематика. Формулирани са тезите на разработката като се вземат в предвид ограничителните условия на научната разработка.

ПЪРВА ГЛАВА

Класически и съвременни теории за финансово - икономическите кризи и цикличността при капитализма. /Опит за систематизация на еволюцията в теоретично – исторически аспект в схващанията на различните икономически школи относно финансово – икономическите кризи и цикличността при капитализма/.

В първа глава е направен опит да се представи еволюцията на теорията за икономическите кризи, която преминавайки през теория за кризите, теория за икономическата цикличност и стигайки до модели за икономическия растеж изразява спецификите и характеристиките на схващанията на различните икономически школи. Така се изяснява предмета на дисертационния труд. Изясняването на предмета на настоящия дисертационен труд се излага, чрез направените теоретически интерпретации от автора и авторите виждания относно кои теории се доказват от историческия

подход. Историческият подход се явява основен методологически подход при изясняването на предмета на настоящия дисертационен труд.

Авторът започва своя интерпретативен анализ на теориите за кризите с Пиер Буагилбер. Изхождайки от теоретичните разбирания на Буагилбер, **авторът** стига до заключението, че основната причина за кризите в представите на Буагилбер се явява политиката на държавата, която води до свито търсене. Също така се анализират интерпретативно икономическите възгледи на Франсоа Кене, който въпреки, че поставя проблемата за възможността от възникване на кризите остава привърженик на вярата в автоматичния пазарен механизъм. **Авторът** интерпретирайки икономическите учения на Адам Смит¹, Дейвид Рикардо², Жан Батист Сей, Джеймс Мил, Джон Стюарт Мил, стига до извода, че те развиват тезата за невидимата ръка, която функционирайки автоматично води до перманентно пазарно равновесие, което означава, че предлагането създава търсене. Следователно описаните автори посредством разбирането си, че всяка продажба е покупка аргументират „законът на Сей“. Авторската позиция относно класическата икономическа теория и нейните постулати, които кореспондират с икономическите кризи се съдържа в разбирането, че тези постановки са исторически

¹ **Смит А., (2010).** „ Богатството на народите“, София, изд. ИК „Рита”.

² **Рикардо Д., (1981).** „ За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“, София, изд. „Партиздат”.

опровергани.

Авторът стремежи се да изрази еволюционното развитие на теоретическите възгледи относно кризите се уповава на контрастиращ подход. Затова след класическата икономическа школа в нейния френски и английски вид разглежда Томас Робърт Малтус, Жан Шарл Леонар Сисмонд де Сисмонди и Робърт Оуен³. **Авторът** установява, че и тримата виждат свиването на търсенето като причина за възникване на кризи на свръхпроизводство както и, че отхвърлят закона на Сей и разбирането, че пазара може автоматично да се уравнисява. Интерпретацията на автора относно Робърт Оуен стига още по-далеч. Развивайки тезата, че Оуен в своите теоретични възгледи поставя тезата, че капитализма в условия на война води до по-голям пазар и до по-голямо производство, респективно и до по-голям общ доход, което означава, че се увеличава благосъстоянието на класата притежаваща средствата за производство. Следователно изпъква факта, че капиталистическата система се нуждае от военни действия, за да преодолява икономическите застои. Анализа на теоретическите тези на **Карл Родбертус**⁴ води **авторът** до извода, че основен източник на кризисни процеси и свръх производствени кризи е

³ **Owen, R. (1817).** Report to the Committee of the Association for the Relief of the Manufacturing and Labouring Poor, referred to the Committee of the House of Commons on the Poor Laws.

⁴ **Rodbertus.K.(1898).** „Overproduction and crises“, Swan Sonnenschein & Co., Lim.New York: Charles Scribner's Sons, London, pp. 14.

минималния размер на работните заплати, който осигурява само физическото оцеляване на работника.

Анализът върху старата историческа школа и новата историческа школа и техните представители Вилхем Рошер Карл Книс води автора до извода, че за описаните по-горе икономисти възникването на всеобща криза на върхъ производство е невъзможно. Следователно отново изпъква вярата в „закона на Сей“. **Теза с която, авторът не се съгласява.**

Разглеждайки марксистката икономическа школа в лицето на К. Маркс⁵, Ф. Енгелс⁶ и Ленин, авторът извежда тезата, че основната причина за икономическите кризи според тримата представители на марксизма е основното противоречие на капиталистическата система, което се проявява в свиването на нормата на печалбата и диспропорционалността между производството и разпределението. Авторът обръща специално внимание на теорията за кризите на Михаил Иванович Туган – Барановски⁷, който извежда тезата, че в основата на кризисните процеси стои съотношението между инвестициите и спестяванията. Друга основна причина за

⁵ **Карл, М. (1951).** „Капиталът“, Том III, Издателство на Българската Комунистическа партия

⁶ **Енгелс, Ф., (1946).** „Анти Дюринг“, Изд. на Българска работническа партия (комунисти), София.

⁷ **Туган – Барановский, И. М. (1997).** „Избранное, Периодические промышленные кризисы, История английских кризов, Общая теория кризов“, Российская Академия Наук , Институт экономики, Наука Росспэн , Москва.

кризата според Туган-Барановски е непропорционалността между производствените структури на икономиката.

Преследвайки целта за по-задълбочено изясняване на теорията за кризите и нейната еволюция. Авторът разглежда теоретичните възгледи на Кондратиев, Клеман Жюглар, Леон Валрас. Особено значение се обръща на теорията на Валрас, която развива принципите, които трябва да са в сила, за да се реализира общото равновесие. Други теоретични възгледи, които разглежда авторът са на Гунар Мюрдал и Кнут Виксел⁸, който твърди, че причината за кризите се крие в несъответствието на скоростта на натрупването на капитала, която скорост е многократно по-бърза от скоростта на потреблението. Също така се разглеждат автори като Алфред Маршал, Артур Пуги, Уилям Хершер, Уилям Стенли Джевонс, Хенри Джевонс, Хенри Мур Ралф Хоутри, Ървинг Фишър, Артур Шпитхов, Алберт Афталион, Калдор, Джоан Робинсън, Михал Калецки, Джеймс Тобин, Робърт Солоу, Милтън Фридман, Робърт Лукас и Уесли Митчел.

Авторът обръща специално внимание на австрийската икономическа школа и нейните представители Мизес и Хайек, защото техните схващания обхващат едната от работните хипотези, които са заложили в настоящият дисертационен труд. Интерпретацията на теоретичните постановки за цикличността на икономиката на австрийската икономическа школа неизменно води

⁸ **Wicksell, K. (1977)** : „Lectures On Political Economy- General Theory”, Volume One, Augustus M. Kelley - Publishers, Fairfield .

авторът до заключението, че държавната намеса е основният фактор провокиращ кризисни процеси. Авторската позиция относно постулираните възгледи на австрийската икономическа школа е **несъгласие**, което се аргументира във втора глава от настоящия труд. Разглеждайки Шумпетер и неговата теория за цикличното развитие на икономиката води автора до отхвърляне на тезата, че креативното разрушение, т.е., че кризата ще преструктурира икономиката в оптимални пропорции. Авторът разглежда теоретичните постановки на Кейнс като алтернатива на възгледите постулирани от австрийската икономическа школа. Кейнсианската икономическа теория извеждаща тезата, че липсата на търсене стои в основата на кризите се приема от автора.

Разглеждайки теоретичните постановки на Алвин Хансен, Рой Харод⁹, Евсей Домар, Джон Хикс и Пол Самуелсън¹⁰ се изяснява взаимодействието между акселератора и мултипликатора. След това се разглеждат моделите за динамично стохастично общо равновесие, с които напълно се постига поставената от автора цел в първа глава да изрази еволюцията на теорията за кризите, цикличността и икономическият растеж.

Специално внимание се обръща на икономическите теории, които разглеждат кризите в тяхната финансова

⁹ **Harrod F. R. (1939).** „An Essay in Dynamic Theory”, The Economic Journal, Vol. 49, No. 193.

¹⁰ **Samuelson A. P. (1939).** „Interactions Between The Multiplier Analysis And The Principle Of Acceleration, Harvard University.

част или по – точно възникването на финансовите кризи. Авторът обръщайки специално внимание на теорията за финансови кризи развити от Хаймън Мински¹¹, Чарлз Киндълбъргър¹², Фредерик Мишкин¹³ и Джордж Сорос¹⁴ изяснява причините, които стоят в същността на финансовите кризи, а именно самоподдържаща се финансова несигурност, която поражда едновременно увеличаващ се дълг и спадащи цени, който процес е следствие от динамиката на кредитирането, което поражда асиметрична информация и морален риск, които водят до не рационалност, която се проявява от връзката възприятие – реалност.

В първа глава авторът разкрива същността на финансово-икономическите кризи, чрез еволюцията на икономическата теория. Също така разглеждането на основните теории за финансово-икономически кризи при капитализма дават основа за изходен теоретичен и иконометричен модел за изясняването на причините довели до голямата депресия от 2007 – 2008 година, които са разгледани в глава втора на дисертационния труд.

¹¹ **Minsky P. H. (1992)** : „The Financial Instability Hypothesis”, Working Paper № 44, Levy Economics Institute.

¹² **Kindleberger P. C. , Alibebber Z. R. (2005)**. „ Manias, Panics, and Crashes A History of Financial Crisis”, John Wiley & Sons, Inc.

¹³ **Мишкин С. Ф. (2014)**: „Теорията на парите , банковото дело и финансовите пазари”, Издателство „Изток-Запад”.

¹⁴ **Сорос Д. (2008)**. „ Новата парадигма на финансовите пазари кредитната криза на 2008 година какво означава тя”, София, Сиела.

Втора глава

Причините индуцирали Световната финансово – икономическа криза от 2007 – 2008 година.

Втора глава е посветена на изясняването на причините провокирали световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008 година. Главата е структурирана в следната логическа последователност. Направен е теоретически преглед на български и чужди автори, които разглеждат причините индуцирали финансово–икономическата криза от 2007–2008 година. Също така са разгледани емпирични изследвания, които обхващат взаимодействието между финансовата и реалната икономика и тяхното отражение върху БВП. Акцента във втора глава е поставен върху империчните изследвания, които имат за цел да изяснят причините провокирали глобалната криза от 2007 – 2008 година.

Авторът, изяснявайки аналитично теоритичните постановки на българските автори, които разглеждат проблематиката относно причините довели до избухването на глобалната криза от 2007 – 2008 година се позовава на автори като Чавдар Николов, Ганчо Ганчев, Румен Георгиев?, Иван Ангелов, Велчо Стоянов, Александър Томов, Григор Сарийски, Васил Сивов, Виктор Йоцов, Емил Михайлов, Петър Чобанов, Николай Неновски, Георги Ангелов и Валери Димитров. Посредством интерпретативният анализ на трудовете на гореописаните автори, авторът представя двете основни тези битувачи в

България относно причините провокирали кризата от 2007 – 2008 година, а именно неолибералната доктрина и кейнсианската парадигма. След като се изясняват тезите битуващи в българското научно пространство, авторът изяснява аналитично концепциите битуващи в световен мащаб, относно причините провокирали кризата от 2007 - 2008 година. Анализа на световните концепции се реализира като се разглеждат трудовете на автори като Паскал Сален, Макс Оте, Йохан Норберг, Петер Алтмикс, Джордж Селджин, Андрес Хофман, Екехард Кьолер, Стивън Дънауей, Ричарт Порти, Мартин Бейли, Робърт Литан, Матей Джонсън, Клаас Норген, Морис Обстфелд, Кенет Рогоф, Кармен Райнхарт, Адам Левитин, Андрей Павлов, Сюзън Лоцар, Бен Бернанке, Филип Котлър, Джон Каслионе, Робърт Шилер, Жак Атали, Нуриел Рубини, Стивън Мим, Фредерик Мишкин, Джордж Сорос, Пол Кругман, Джоузеф Стиглиц и др. На основа разгледаните автори и постулираните от тях тези относно причините провокирали глобалната криза от 2007 – 2008 година, авторът извежда следните изводи. Причините за кризата на макро ниво се свеждат до взаимодействието на прекомерно бързо разширяване на финансовите пазари в условията на дерегулации, както и експанзивната кредитна политика, която създава прекомерна ликвидност. Световната финансово-икономическа криза се характеризира с деформация на взаимовръзките между финансовата сфера и реалната икономика, която деформация води до системен риск. Финансализацията като израз на структурната

диспропорция е следствие от разликата на печалбата, която се реализира във финансовата сфера и печалбата, която се реализира в реалната сфера. Нарушен е „законът на Валрас“ за общото равновесие, което води до пазарно неравновесие, т.е. криза. Причина за кризата във възгледите на австрийската икономическа школа се свеждат до държавната намеса в пазарния механизъм. Кейнсианската икономическа школа постулира, че причините за кризата са иманентно присъщите на капитализма пазарни неравновесия, които водят до кризи, т.е. пазара не може да поддържа и възстановява равновесието между търсенето и предлагането автоматично.

Емпиричните изследвания, които се разглеждат относно причините за глобалната криза в настоящия труд обхващат следните автори – Антониос Адамопулос, Рос Ливайн, Сара Зеврос, Стейн Ван Нюбърг, Франс Бюленс, Людо Кайверс, Джордан Шан, Ши Джанхонг, Рос Левин, Норман Лойза, Торстен Бек, Луиджи Гайса, Тулио Джапали, Марио Падула, Марко Пагано, Варуна Рамлял, Патрик Кент Уотсън и др. Извода до, който стига авторът на база направеният анализ на трудовете на съответните автори се свежда до разбирането, че развитието или разширяването на финансовите пазари ще води до нарастване на реалната икономика и БВП. Теза, която не се потвърждава изцяло и безспорно от изводите до, които стига авторът от направените иконометрични анализи относно причините провокирали световната – финансово

икономическа криза от 2007 – 2008 година.

Авторът изхожда от две работни хипотези и авторова теза, която се защитава. **Първата работно хипотеза** се свежда до разбирането, че пазара функционира оптимално и ефективно, като чрез автоматичният пазарен механизъм успява да върне нарушеното равновесие. А намесата на държавата забавя процеса на автоматичното връщане на равновесното положение на пазарните сили. Втората работна хипотеза се свежда до схващането, че пазарите имат вътрешно присъщи противоречия, които се изразяват, чрез нарушаване на равенството между инвестициите и спестяванията. Това означава, че пазарите немогат да изпълняват алокативната, разпределителната и стабилизационната функция. Следователно причините за кризата са във философията на свободния пазар, т.е. напълно сводният пазар е провокатор на глобалната криза.

Изследователската теза се свежда до схващането, че причините за кризата от 2007 – 2008 година се свеждат до философията на финансовата пазарна икономика от типа *laissez-faire*.

Поставяйки така работните хипотези и изследователската теза, авторът разглежда двете основни икономически теории (**неолибералната и кейнсианската икономически теории**) през призмата на финасво-икономическата рецесия от 2007 – 2008 година. Изхождайки от авторовата теза, която той защитава, иконометричният модел се извежда от следното

математически израз, който се аргументира с кейнсианската теория.

$$\mathbf{GDP = f (DCPS, IP, HCE, SM)} \quad (1)$$

Където:

GDP - Брутен Вътрешен Продукт

DCPS - Вътрешен кредит към частния сектор
(Банков сектор)

IP- Промислено производство (Реална икономика)

HCE - Потребление / разходи/ на домакинствата

SM - Борсов индекс (Фондови пазари)

Уравнение (1) показва, че ако приемем БВП като изразител на икономическото пазарно равновесие на системата. То системата е в равновесие, когато има двупосочно взаимодействие между различните сектори на икономиката. От тук съотношението между инвестициите и спестяванията е следствие от взаимодействието между различните структурни дялове на икономиката. Тогава уравнение (1) води до следното математическо уравнение :

$$\mathbf{I = S} \quad (2)$$

Където :

I – Инвестиции

S – Спестявания

От уравнение (2) следва, че пазарното равновесие изисква при затворена икономика инвестициите да са равни на спестяванията. При отворена икономика уравнение (2) се изменя в следния математически вид:

$$\mathbf{S = I + CA} \quad (3)$$

Уравнение (3) илюстрира условието, при което пазарното равновесие при отворена икономика ще се характеризира като оптимално при пълна заетост.

Изхождайки от иконометричния анализ, който разглежда периода 1990 – 2006 и обхващайки държавите : Малта, САЩ, Франция, Германия, Норвегия, Португалия, Бразилия, Китай, Корея, Италия, Япония, Обединеното Кралство, Испания, Австралия, Руската Федерация, Полша, Турция, Швеция, Израел, Индия, Австрия, България, Чехия, Дания, Унгария, Финландия, Гърция, Румъния, Хонг Конг, Ирландия, авторът стига до следните изводи относно причините провокирали световната финансово – икономическа криза от 2007 – 2008: **Пазарът не реализира обратна връзка със секторите на икономиката, което води до провал на изпълняването на алокативната, дистрибутивната, стабилизационната и координационната функции, които трябва да изпълнява, за да бъде ефективен и автоматично да може да поддържа пазарното равновесие или да възстановява това равновесие. Следователно, пазарът не разполага с ефективен механизъм за безкризисно развитие. От тук основна причина за кризата може да се посочи, че е философията на капитализма *laissez-faire*. Също така авторът стига до заключението, че финансилизацията по-своята същност е проявление на структурна диспропорция.**

Реализира се емпирично изследване отново на същите държави, но за периода 2007 – 2013 година. На база на емпиричните резултати авторът прави следният аналитичен извод: **Държавната намеса успява да възстанови равновесието на икономическата система, макар и това равновесие да не се характеризира като предкризното такова.**

Сравнявайки двата периода (1990-2006 и 2007-2013), авторът стига до извода, че пазара води до нарушаването на икономическото равновесие, а държавата възстановява това равновесие. Следователно авторът заключава, че пазара не се изчиства автоматично, а напротив създава излишъци.

С цел по-задълбочен анализ относно причините за кризата, авторът реализира иконометрично изследване, което обхваща европейските държави: Полша, България, Чехия, Дания, Финландия, Гърция, Унгария, Ирландия, Румъния, Русия, Швеция, Италия, Обединеното Кралство, Испания, Австрия, Франция, Германия, Малта, Норвегия, Португалия за периода 1990 – 2006 година. На база емпиричните резултати извежда следните изводни анализи: **Европейската икономика в разглеждания период се характеризира с по-ефективна финансова сфера от американската. Въпреки това финансовата сфера не оказва благоприятно влияние върху БВП. Европейската финансова система се характеризира като деформирана. Банковата система не изпълнява своята функция на генератор на икономическият**

растеж и не стимулира реалната икономика. Има наличие на нарушено взаимодействие между реалната и банковата сфера. Също така се индикира не равномерното разпределение на доходите от страна на пазара.

Авторът разглеждайки европейските държави за периода 2007 – 2013 година стига до следните изводи: **Взаимодействието между различните структурни звена на икономиката е възстановено до някаква степен, която индуцира положителни икономически сигнали, които омекотяват протичащите кризисни процеси, което се дължи на правителствените интервенции. От друга страна можем да изведем разбирането, че структурният проблем остава особено в сферата на финансовата система. Банковата система не изпълнява функциите на генератор на икономически растеж. Потреблението и производството се явяват основни фактори за преодоляването и овладяването на протичащите негативни икономически процеси свързани с кризата.**

Анализират се и азиатските държави за периода 1990–2013 година, като изследването обхваща държавите: Индия, Япония, Китай, Хонг Конг, Корея. Авторът стига до следните изводи на база империчните резултати: **Банковата система, не изпълнява своята функция на генератор на икономическият растеж. Основната причина за колебанията и негативните процеси в азиатските икономики се явяват свитото външно**

търсене в САЩ и Европа, което води до свиване на износа на азиатските икономики. Също така трябва да се каже, че разглежданите азиатски държави реализират добри икономически резултати в условията на криза, защото техните икономически специфики се обуславят от огромното държавно участие в икономическо-финансовата им сфера.

Специално внимание се обръща на САЩ, като емпиричният анализ обхваща периода 1965 – 2013 година. Авторът извежда следните интерпретативно–аналитични изводи: **Пазарът не реализира обратна връзка с другите икономически сектори. Изпъкват структурни диспропорции, които изразяват процеса на финансилизация. Ясно изпъква отново причина на световната финансово-икономическа криза, която е философията залегнала в капитализма *laissez-faire*.**

Извод и заключение на емпиричното изследване относно причините провокирали глобалната финансово-икономическа криза.

Авторът извежда следният кардинален извод:

Основната причина за възникването на Голямата депресия 2007 – 2008 година се свежда до пазара и неговият иманентен дефект, който се свежда до невъзможността да се реализират обратните директни и косвени връзки между икономическите сектори. Така стигаме до философията залегнала в капитализма *laissez-faire*, която вярва, че съществува този автоматичен механизъм за реализиране на взаимодействието между

различните икономически сектори. Пазарът в своята динамика, обаче не реализира така нужното взаимодействие между различните икономически структури, той провокира разриви на това взаимодействие в своето динамично развитие. Следователно динамиката на пазара не се характеризира с перманентно равновесие, а с неравномерно движение от криза в криза, като някои кризи се характеризират с колосален характер.

Така изведеният извод относно причините индуцирали глобалната криза от 2007 – 2008 година неизменно доказва защитаваната теза от автора.

На база изведените аналитични изводи, авторът дава и препоръки, които са следните: **Необходима е държавна намеса, чрез която да се овладее кризата и да се отстранят структурните икономически деформации, затова трябва по строги регулации. Въвеждане на механизъм за по-социално справедливо разпределение на създадения общ продукт. Структурна промяна на световната финансова система. Въвеждане на механизъм, който да регулира посоката на движение на капиталите от периферията към центъра. Целенасочена държавна политика за разширяването на реалната икономика. Създаване на реално функционираща средна класа.**

В глава втора, авторът прави опит да разгледа основните конкурентни икономически течения през призмата на световната финансово-икономическа криза и емпиричните резултати, като цели да се предържа към

авторите разбирания, че фундаменталният теоретически анализ е първостепенен, а иконометричният анализ е второстепенен в изследванията в областта на икономическата наука. Също така обосновавайки теоретически иконометричните резултати се предава специфичен теоретически вид на настоящия дисертационен труд.

Изхождайки от емпиричния анализ относно причините провокирали световната финансово-икономическа криза от 2007 – 2008, авторът стига до заключението, че развиваните теоретическа постановка от Кейнс, че кризите са следствие от липсата на съвкупно търсене са в сила. Друг авторов извод е, че неолибералната икономическа парадигма се опровергава от емпиричните резултати. Хипотезата за ефективните пазари, която е израз на пазарния фундаментализъм и която извежда тезата, че финансовите пазари обработват оптимално ефективно информацията и свеждат нейната асиметричност до минимум, както и вярата в рационалното поведение на икономическите агенти, също се опровергава от империчните резултати, чрез които автора „пречупва“ теорията на пазарния фундаментализъм през кризата. Авторът стига до извода, че теоретичните постановки на Хаек, Шумпетер и Робърт Лукас не са в сила с оглед иконометричните резултати от проведеното емпирично изследване.

Разглеждайки теоретически причините за кризата от 2007–2008 година, авторът стига до тезата, че налагането

на преобладаващо доминиращ микроикономически подход при функционирането на световната икономическа система се явява фактор провокиращ развитието на кризисни процеси. Този извод се аргументира с факта, че микроикономическият положителен ефект на макроикономическо ниво се превръща в отрицателен ефект. Пример за такъв ефект е парадокса на спестяванията описан от Кейнс. От тук автора критикува моделите за икономически растеж, които използват за фундамент в своята философия микроикономическият подход. На критика се подлагат моделите за реалния бизнес цикъл, моделите на динамично стохастично общо равновесие.

Трета глава

Последици от глобалната финансово – икономическа криза от 2007 – 2008 година.

В трета глава, се разглеждат последиците от глобалната криза от 2007 – 2008 година, като анализа се концентрира върху двете най-важни последици. Според, авторът тези две най-важни последици са неравенството и дълговата криза.

Разглеждайки неравенството авторът се уповава на теоретическата възгледи на Джоузеф Стиглиц¹⁵, Тома

¹⁵ Виж Стиглиц Дж. (2014) . „ Цената на неравенството”, София, Издателство „Изток – Запад” стр.10.

Пикети¹⁶, Джордже Чарлз – Кол¹⁷, Ганчо Ганчев и Чавдар Николов. Също така авторът извежда разбиране, че неравенството като следствие от глобалната криза от 2007 – 2008 година, по своята същност е и следствие от основното противоречие на пазара. Това негово виждане е продължение на схващането, че причините за кризата изведени от направеното емпирично изследване са фактори, които предизвикват и неравенството.

Подходът, който се прилага за изясняване на динамиката на неравенството е дескриптивен. Държавите, които се разглеждат са подбрани на случаен принцип и са : **Белгия, България, Германия, Естония, Ирландия, Испания, Франция, Италия, Полша, Обединеното Кралство и САЩ.** Променливите, които се разглеждат са джини коефициента, заетостта и безработицата. На база направеният дескриптивен анализ на горе описаните променливи за всяка горе описана държава, авторът стига до следните тези. Свободният пазар води до нарастващо неравенство, което означава, че неравенството е въплътено в пазарния механизъм. Страни с развита реална икономика, която се характеризира с ефективност успяват да повлияят положително върху неравенството като го намаляват. Държавната намеса и антицикличната фискална политика

¹⁶ **Piketty T. (2015):** „About Capital in the Twenty-First Century”, American Economic Review: Papers & Proceedings 2015, 105(5): 48–53, <http://dx.doi.org/10.1257/aer.p20151060>.

¹⁷ **Charles-Coll A. J. (2011):** „Understanding Income Inequality: Concept, Causes And Measurement”, International Journal of Economics And Management Sciences, Vol. 1, No. 3, pp. 17-28.

водят до намаляване на неравенството. Маастриските критерии не влияят положително върху неравенството, т.е. увеличават неравенството, особено ако се прилагат в условия на криза.

Глобалната криза от 2007 – 2008 година е една от основните причини за разразилата се дългова криза. Затова разглеждана от този аспект дълговата криза се явява следствие от световната финансово-икономическа криза. Въпреки това дълбоките причини за нейната проява остават неясни. Те биват „забулвани” от фактори които играят ролята на пусков механизъм на дълговата криза. В опита авторът да разкрие причините за възникването на дълговата криза като следствие от глобалната криза разглежда държавите Ирландия, Италия, Гърция и Испания, които бяха засегнати в най-голяма степен от прекомерно увеличаване на държавния дълг. Променливите, които се разглеждат са частният дълг, държавният дълг и бюджетния дефицит. Изводите до които стига автора са: Причините за разразилата се дългова криза се свеждат до глобалната финансово-икономическа криза, която е проекция на невъзможността частният сектор да функционира ефективно без държавна намеса. Частният сектор в разглежданите страни задлъжнява прекомерно и прехвърля тежестта върху държавата, която поемайки частните задължения всъщност увеличава публичният дълг, чрез вземане на заеми от МВФ и други международни организации. Също така проявява се наличието на нерационално провеждана фискална

политика, която в условия на подем поддържа прекалено големи бюджетни дефицити. А основната причина за задълбочаването на дълговата криза се оказва липсата на доверие на финансовите пазари, което се пречупва през доверието на инвеститорите, които изтеглят своите инвестиции от фондовите пазари на разглежданите държави.

Глава четвърта

Поуките от Голямата рецесия от 2007 -2008 година.

В глава четвърта се разглежда основната поука от финансово-икономическата криза от 2007 – 2008, която се свежда до дали и колко и в коя циклична фаза трябва да се намесва държавата. Така авторът стига до фундаменталния въпрос за взаимодействието между държавата и пазара и размерите при това взаимодействие на пазара и държавата.

Концептуалната рамка се извлича от теоретичните възгледи на Кейнс, Стилглиц и Чавдар Николов. Също така се разглеждат двете основни икономически течения, а именно неолибералното и кейнсианското икономическо течение, от които се извеждат работните хипотези.

Първата хипотеза постулира, че държавните разходи не водят до нарастването на БВП, а въздействат или неутрално, или негативно, което означава, че като цяло фискалната политика не е ефективен инструмент за въздействие на цикличността и за овладяването на кризите. Втората хипотеза е, че държавните разходи водят до

нарастване БВП и овладяват кризисните процеси.

Изследователската теза се заключава в схващането, че държавните разходи водят до положителен икономически ефект, като овладяват и предотвратяват кризите. От тук стигаме до широко балансираният симетрично реагиращ бюджет, който действа и атнициклично и антипрегриващо относно цикличността на икономиката. Също така широко балансираният бюджет означава, че държавните разходи могат да се реализират в условия на подем в не големи размери, от друга страна бюджетният излишък може да се трансформира в увеличаване на разходите до нивото, в което приходите надвишават разходите в предходния отчетен период. Важна постановка в изследователската теза се явява схващането, че в условия на криза трябва да се увеличават публичните разходи, защото водят до благоприятен икономически ефект динамиката на икономическия растеж.

Променливите които участват в иконометричния анализ са **БВП, държавни разходи, потребление /разходи на домакинствата/, бюджетен дефицит.**

Авторът, за да отговори на въпроса относно държавното влияние върху икономиката осъществява емпирично изследване, което обхваща периода 1991 – 2006 година и държавите Австралия, Австрия, Бразилия, Китай, Чехия, Дания, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Хонг Конг, Индия, Ирландия, Израел, Италия, Япония, Корея, Малта, Норвегия Полша, Португалия, Румъния,

Русия, Испания, Швеция, Великобритания САЩ, България, Унгария, Турция. **На база получените емпирични резултати авторът достига до следните тези.** Държавните разходи оказват като цяло положително въздействие върху БВП, като въздействието се прилива от директно в косвено. Директното въздействие е краткосрочно и изисква съответен времеви срок, за да въздейства положително върху БВП. От основно значение за динамиката на БВП през периода 1991 – 2006г. се оказват преките и обратните връзки между държавните разходи и личното потребление.

Проведено е емпирично изследване на същите държави , но за периода 2007 – 2013 през който период протича активната и пиковата част на кризата. Авторът анализирайки получените емпирични резултати стига до следните изводи. Държавните разходи оказват продългосрочно и силно въздействие върху БВП в условията на криза. Експанзионистичната фискална политика води до по-добри ефекти върху макро средата. Бюджетният дефицит във времена на криза е ефективен когато е предварително заложен като структурен дефицит в консолидирания държавен бюджет. Държавните разходи оказват основно влияние върху БВП, като размера им е определящ за динамиката на икономическият растеж. Личното потребление въздейства върху БВП косвено, чрез държавните разходи, като осигурява някакви данъчни постъпления.

Емпиричните резултати показват, че във време на подем може да се прилага фискална политика с не кейнсиански ефекти, но във време на криза самият пазар изисква фискална политика с кейнсиански ефекти, което от своя страна потвърждава прилагането на широко балансираният симетричен бюджетен дефицит.

Стремежът на автора за по-задълбочена аргументация и обосновка се изразява в провеждането на емпирично изследване, което обхваща периода 1991 – 2006 година и включва европейските държави – Австрия, България, Турция, Дания, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Унгария, Ирландия, Италия, Малта, Норвегия, Полша, Португалия, Румъния, Русия, Испания, Швеция, Обединеното Кралство. Проведеното емпирично изследване води авторът до заключенията, че държавните разходи оказват положителен ефект върху БВП, като този положителен ефект в условия на подем се характеризира с устойчивост, която се запазва в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен период, най-силният ефект, който оказват държавните разходи върху БВП се реализира в средносрочен период, икономическият растеж най-силно се детерминира от динамиката на производственото потребление.

Авторът провежда емпирично изследване на гореописаните европейски държави, но за периода 2007 – 2013 година. Изводите до, които стига авторът са: в период на криза държавните разходи реализират усилващ и бърз мултиплициращ ефект върху БВП в сравнение, когато

икономиката се развива безкризисно, държавните разходи се явяват основната променлива, която детерминира директно и косвено растежа на динамиките на БВП и потреблението. Държавните разходи директно не водят до растеж на потреблението, но косвено водят до растеж на потреблението. Така се формира компенсиращ механизъм, който претрансформира началното негативно влияние в положително влияние. Въпреки че държавните разходи оказват безспорно положително влияние върху БВП те не са в достатъчно големи размери, за да въздействат напълно ефективно върху възстановяването на икономиката. Също така не се реализират в достатъчно дълъг период, за да индуцират пълните положителни ефекти, за които е нужно реализирането на оптимална величина разходи за определен оптимален период. Следователно първоначално заложеният структурен бюджетен дефицит не води до оптимални превантивни резултати върху овладяването на кризисните процеси. Имаме наличие на процес на приливане на структурния бюджетен дефицит в цикличен бюджетен дефицит, както и наличие на микроикономически ефекти, които се отразяват на макроикономическата среда като резултат в свиването на БВП. Също така се установява наличие и на макроикономически ефекти, които се изразяват на микроикономическо ниво. Установява се и наличие на взаимодействие между микроикономическите ефекти и макроикономическият последици и обратно, което е индикация за преки и обратно връзки между микро и

макро средата, което води до предаване на тенденции и шокове между двете нива на икономиката.

Задълбоченото и аргументирано изследване върху поуците от кризата, а именно държавната намеса в икономиката води авторът до реализиране на емпирично изследване за периодите 1991 – 2006 година и 2007 – 2013 година на азиатските държави – Китай, Хонг Конг, Индия, Израел, Япония, Корея. **Аторът за разглеждания период от 1991 – 2013 година стига до следните изводи.** Потреблението е основна фактурна променлива, която детерминира икономическият растеж в разглежданите държави. Проявява се положителен компенсиращ механизъм, който се проявява във взаимодействието между потреблението и бюджетния дефицит. Този механизъм оказва положителен ефект върху икономическият растеж. Основен източник за нарастването на потреблението от там и БВП се явява износа. **За периода 2007 – 2013 година авторът стига до тезите.** Динамиката на държавните разходи в условия на криза се детерминира от динамиката на БВП, което води до тезата, че увеличаването на държавните разходи ще води до увеличаване на БВП. Увеличението на бюджетния дефицит се детерминира от увеличаването на БВП. Следователно увеличаването на бюджетния дефицит резултира положително върху БВП. Държавната намеса оказва благоприятно влияние върху икономическия растеж. Динамиката на съвкупното търсене се оказва определяща за развитието на икономическата конюнктура.

Потвърждава се тезата на Кейнс, че увеличаване на съвкупното търсене ще доведе овладяване на кризисните процеси.

Авторът стига до следните заключителни изводи обхващащи цялата IV глава, които се свеждат до тезата, че широко балансираният симетрично реагиращ бюджетен дефицит, се потвърждава от проведените иконометрични изследвания, които я аргументират косвено и от части директно. Също така се доказва, че държавната намеса е необходима за реализирането на пазарното равновесие.

Заключение

В заключителната част на дисертационния труд, която се извежда от анализиранияте теоретични постановки на различните икономически школи и от проведените емпирични изследвания, които имат за цел да изяснят обекта и предмета на дисертационния труд, се излагат основни изводи и препоръки относно причините провокирали световната финансово-икономическа криза, последиците от кризата и поуката от кризата.

Емпиричните изследвания потвърждават заложените автори изследователски тези относно причините за кризата и поуките от кризата. Потвърждава се, че основната причина за кризата е философията на финансовата пазарна икономика от типа *laissez-faire*, която се проявява като основна структурна диспропорция, която е следствие от основното противоречие на пазара, което води до неравенство между

инвестиции и спестявания. А крайното проявление е финансилизацията, процес, който води до образуване на финансови балони от различен вид. Следователно ние постулираме, че кризата от 2007 – 2008 година е криза на философията на свободния финансов капитализъм.

Също така се потвърждава авторовата тезата за широко балансираният симетрично реагиращият бюджетен дефицит, която е основна изследователска теза в четвърта част от настоящия дисертационен труд. Изхождайки от емпиричните резултати и обобщения можем да заключим, че при равни други условия широко балансираният бюджет е в сила, а нашето изследване го аргументира косвено и от части и директно. Следователно основна поука от кризата се явява, че фискалната¹⁸ политика трябва да се характеризира като експанзивна в условия на криза, което означава увеличаване на разходите и бюджетните дефицити.

Последиците от финансово-икономическата криза от 2007 – 2008 се свеждат до неравенството и дълговата криза. Авторът доказва, че неравенството характеристиките залежали в основата на свободния пазарен механизъм. Следователно, неравенството е иманентно въплътено в пазарния механизъм и се проявява като следствие на пазарния провал. Също така авторът

¹⁸ Под фискална политика имаме предвид и политика на държавните разходи. В българската литература се използва термина бюджетна политика като се описват действията предприети относно държавните разходи. Ние използваме фискална политика като термин включващ и разходна политика изхождайки от чуждата литература.

стига до същностните причини на предизвикали дълговата криза, а именно прекомерната задлъжнялост на частния сектор, която се прехвърля върху държавата, липсата на доверие на инвеститорите и провежданата фискална политика, която в условия на подем поддържа прекалено големи бюджетни дефицити.

Авторът извежда редица препоръки, които могат да се сентизират в една основна препоръка, която пледира, че държавната намеса е най-важната предпоставка за овладяването на кризисните процеси, за осъществяването на преструктурирането на икономиката и за намаляване на неравенството.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Направен е многомерен емпиричен анализ, чрез който е измерен процесът на финансилизация и неговите ефекти и канали на реализация, които се изразяват в структурна диспропорция, увеличаващ се спекулативен капитал, ирационално кредитиране, променя се структурата на доходите, свиващ се реален сектор и нарастващ финансов сектор, свиване на съвкупното търсене.

2. Представени са иконометрични доводи, че напълно свободният пазар не реализира обратна връзка, което се изразява като пазарен провал в изпълнението на алокативна, разпределителна и стабилизационна функция.

3. Намерени са емпирични доводи за наличието на

компенсиращ ефект между косвеното и директно влияние на държавните разходи върху БВП във фаза на безкризисно развитие на икономическата конюнктура, именно този компенсиращ ефект води до положителното въздействие на държавните разходи върху БВП. Иконометрично се потвърждава, че в условия на криза държавните разходи реализират по-силно и дългосрочно положително влияние върху БВП.

4. Косвено и от части директно, емпирично се потвърждава практическата ефективност на широко балансираният симетрично реагиращ бюджет.

5. Развита е на основата на дескриптивен анализ тезата, че причината за дълговата криза е прекомерното задлъжняване на частния сектор и едновременната невъзможност пазара сам да коригира това перманентно задлъжняване. Така изпъква теоремата, че увеличаването на държавния дълг и бюджетния дефицит са следствие от процеса на прехвърляне на задълженията от частния към публичния сектор. Така се разкрива закономерност, която се характеризира като процес на прехвърляне на задължения, който процес е закономерност в условията на капиталистическа икономическа система.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ

1. **Цветков Ц. (2013)**, „Широко балансираният бюджет като продукт на диалектиката (теоретични аспекти)“, Международни отношения, брой 4, 2013, година стр. 79-102.

2. **Цветков Ц. (2013)**, „Фискална политика в условията на криза“, - Икономика и общество: глобални и регионални предизвикателства пред България, Сборник материали от научна конференция проведена в УНСС – София, на 31.10.2013 г. стр. 121- 129.

3. **Цветков Ц. (2012)**, „Влиянието на глобалната криза върху България през периода 2009-2011г.“, Икономика и управление брой 4/2012 г. стр. 37 -45 .

4. **Цветков Ц., Ардян Дурмиши (2012)**, „Пазарният фундаментализъм и Европейският съюз“, Международна научна конференция „Европа на две скорости – възможно ли е ?“ – 05 октомври 2012 г. ЮЗУ - „Неофит Рилски“ – Благоевград, ISBN 978-954-680-836-3, стр. 230 - 240.